

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.132 (100)

В.Г. Дрозд

ВИДИ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ОБМЕЖЕННЯМ ВОЛІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН БЛИЖЬОГО ЗАРУБІЖЖЯ

У статті наведено види запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі за кримінальним процесуальним законодавством країн ближнього зарубіжжя. Розглянуто міжнародні документи загального та регіонального характеру, що регулюють міжнародні стандарти забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у галузі кримінального судочинства.

Ключові слова: *запобіжні заходи, обмеження волі, СНД, міжнародні документи, кримінальне судочинство, арешт, домашній арешт, взяття під варту.*

Постановка проблеми. Будь-яка демократична правова держава, рухаючись до розвитку світової цивілізації, визнає людську особистість, її права та свободи вищою цінністю в суспільстві та державі. Забезпечення прав людини і громадянина має два напрями, зокрема, захист прав та законних інтересів особистості від злочинів та обмеження її прав і свобод відповідно до законодавства країни й міжнародних стандартів забезпечення прав на свободу та особисту недоторканність. Якраз саме останній напрям і реалізується через застосування до підозрюваного запобіжних заходів, які мають забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігти спробам вчинити певні дії, визначені ч. 1 ст. 177 КПК України. Таке обмеження прав і свобод людини здійснюється за наявності передбачених кримінальним процесуальним законодавством підстав (ч. 2 ст. 177 КПК України) [1, с. 94-95]. Україн важливим є питання визначення конкретного виду запобіжного заходу та обрання його до конкретної особи в конкретному випадку вчинення нею кримінального правопорушення, достатнього для забезпечення кримінального судочинства та відвернення вчинення суспільно небезпечних дій і намірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними на сьогодні залишаються питання вдосконалення вищезгаданої групи запобіжних заходів, використовуючи, зокрема, при цьому досвід зарубіж-

них країн. Водночас, у роботах вітчизняних дослідників це питання розкрито недостатньо.

Формування цілей. Мета статті – систематизувати та розкрити види запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі, що застосовуються в країнах Співдружності незалежних держав.

Міжнародні стандарти забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у сфері кримінального судочинства закріплені в багатьох міжнародних документах загального та регіонального характеру. Серед міжнародних документів регіонального характеру особливе місце посідає Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [2]. Для сприяння застосуванню та розширенню основних положень щодо обмеження волі шляхом застосування затримання та взяття під варту, проголошених Європейською конвенцією, Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Резолюцію (65) 11 від 09.04.1965 «Взяття під варту» та Рекомендацію К (80) 11 від 27.06.1980 «Про взяття під варту до суду». Також, ураховуючи положення Європейської конвенції, держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 [3].

Важлива заява щодо основних принципів попереднього ув'язнення зроблена в Загальній декларації прав людини [4], зокрема, про те, що позбавлення волі не може бути свавільним. При вирішенні цього питання презумпція невинуватості має бути основою, а проти будь-яких порушень основних прав слід застосовувати ефективні заходи судового захисту (статті 8, 9, 11 згаданої Декларації).

Означене вище положення отримало ще більшу конкретизацію у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, ст. 9 якого починається з чіткого формулювання презумпції невинуватості на користь особистої свободи та вимоги, щоб кожне позбавлення волі мало конкретні на це підстави [5].

Заборона довільного застосування арешту та затримання, а також гарантії ефективних засобів судового захисту закріплені в Паризькій хартії для нової Європи [6].

Основоположне значення в демократичному суспільстві як гарантія забезпечення прав особи від незаконного арешту чи затримання з боку влади має ст. 5 згаданої вище Європейської конвенції. Пункт 1 статті 5 Конвенції обмежує обставини, за яких людина може бути позбавлена волі на законних підставах, і ці підстави не можна тлумачити розширено, оскільки вони є винятком із правила. Такими підставами відповідно до вказаного пункту є:

- а) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

в) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;

д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

е) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

Важливими гарантіями є й обов'язок компетентних державних органів негайно поінформувати кожного заарештованого зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту й про будь-яке обвинувачення проти нього (п. 2 ст. 5 Конвенції), а також забезпечення будь-якій особі, затриманій за підозрою у вчиненні злочину, права негайно стати перед суддею чи посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, та права на судовий розгляд протягом розумного строку або звільнення до початку судового розгляду (п. 3 ст. 5 Конвенції) [2]. Такі гарантії покликані звести до мінімуму небезпеку свавілля та забезпечити, щоб будь-яке позбавлення волі з підстав, визначених у Конвенції, перебувало під незалежним судовим контролем і супроводжувалося відповідальністю влади за свої дії.

Відповідно до п. 4 ст. 5 Конвенції кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

Обмеження волі шляхом застосування затримання та взяття під варту при досудовому провадженні відповідно до зазначеного вище може вважатися таким, що відповідає конвенційним положенням, при дотриманні вимог національного законодавства, яке у свою чергу, має передбачати такі мінімальні гарантії:

– застосування запобіжних заходів має ґрунтуватися на достатніх підставах, які, з одного боку, свідчать про існування обґрунтованого ви-

сновку про причетність особи до вчинення злочину (підозри, обвинувачення), а з другого – дають можливість обґрунтовано спрогнозувати майбутню негативну поведінку підозрюваного в разі залишення його на волі до судового розгляду;

– рішення про попереднє ув'язнення має прийматися таким органом влади, який задовольняє вимогам міжнародних стандартів щодо незалежності та неупередженості;

– затримана особа має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу;

– суддя або інша службова особа, якій закон надає право здійснювати судову владу, має дійсно вислухати особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, або якій пред'явлено обвинувачення. Для цього вона має постати перед судовим органом особисто;

– судовий орган має контролювати всі питання, пов'язані із триманням під вартою, і ухвалити остаточне рішення на підставі встановлених фактичних обставин провадження та об'єктивних правових критеріїв;

– щоб мати змогу вирішити питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судовий орган має ухвалити своє рішення неупереджено, відповідно до процедури та норм, визначених законом;

– затримана особа має право на судовий розгляд упродовж розумного строку;

– особа, яку позбавлено волі в результаті домашнього арешту або затримання, має право оскаржити в суді законність таких дій. Ця скарга має розглядатися невідкладно, і, якщо суд визначить таке затримання як незаконне, особа має бути негайно звільнена;

– затримана особа має бути негайно проінформована зрозумілою для неї мовою про підстави її затримання та в чому її підозрюють;

– одним із ефективних засобів правового захисту особи, яка затримана або взята під варту, має бути гарантоване право на допомогу адвоката.

Положення Конвенції стали предметом підтвердження та уточнення, особливо в резолюціях та рекомендаціях Комітету Міністрів держав-членам Ради Європи. Зокрема, Комітет Міністрів рекомендував урядам держав-членів Ради Європи забезпечувати відповідність взяття під варту таким принципам:

а) тримання під вартою не має бути запобіжним заходом, який застосовується в обов'язковому порядку абсолютно до всіх;

б) тримання під вартою має розглядатися як винятковий захід;

в) тримання під вартою має застосовуватися чи продовжуватися лише у випадку суворой необхідності, а не застосовуватися з метою покарання;

г) будь-яке рішення про тримання під вартою має формулювати якомога точніше зміст обвинувачення та підстави на користь тримання під вартою. Воно має бути одразу ж доведено до відома особи, до якої застосовано такий вид запобіжного заходу;

д) має бути передбачено ефективні гарантії для запобігання триманню під вартою, крім випадків, коли це суворо необхідно;

е) особа, яку тримають під вартою, має бути поінформована про свої права.

Особливий інтерес для реформування кримінального судочинства України, підвищення обізнаності суддів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури та адвокатського корпусу становить досвід застосування запобіжних заходів країн ближнього та дальнього зарубіжжя.

До запобіжних заходів, що обмежують волю, відповідно до ст. 154.2 КПК Республіки *Азербайджан* належать такі: арешт та домашній арешт. Такі заходи можуть обирати лише щодо обвинуваченого.

Домашній арешт як запобіжний захід за законодавством Республіки *Азербайджан* (ст. 163 КПК) призначається виключно судом і лише за умови клопотання сторони захисту про заміну постанови щодо обрання арешту [7].

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки *Білорусь* [8] не передбачає можливості участі слідчого, захисника, законного представника під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Ще одним запобіжним заходом є тримання під вартою.

Відтак, серед країн ближнього зарубіжжя слід виділити Республіку *Молдова*, за законодавством якої передбачено такі види запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі: домашній арешт та попередній арешт (ст. 175 КПК Республіки *Молдова*) [9].

Попередній арешт та альтернативні арешту запобіжні заходи можуть застосовуватися лише у випадку вчинення злочину, за який передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на термін не менше 2 років, а у випадку вчинення злочину, за який передбачається відповідальність у вигляді позбавлення волі на термін менше 2 років, вони застосовуються, якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний вчинив будь-які дії, спрямовані на перешкодження встановленню істини в кримінальній справі, вчиняв інші злочини або намагався ухилитися від суду та слідства.

Попередній арешт також може бути застосований до осіб, які не мають постійного місця проживання та території Республіки; до осіб, дані про яких не встановлені.

Тримання особи під вартою на стадії кримінального переслідування, до спрямування кримінальної справи в суд, не може перевищувати 30 діб. Перебіг терміну тримання особи під вартою на стадії кримінального пе-

реслідування переривається в день направлення матеріалів прокурором у суд, відміни запобіжного заходу у вигляді попереднього арешту або домашнього арешту чи заміни його іншим видом запобіжного заходу.

У виняткових випадках, залежно від складності кримінальної справи, тяжкості вчиненого злочину, а також за наявності небезпеки, що обвинувачений може ухилитися від суду та слідства, чинити тиск на свідків, знищити або пошкодити засоби доказування, термін тримання під вартою може бути продовжено до 6 та 12 місяців. Термін тримання під вартою неповнолітніх може бути продовжено лише до 4 місяців.

Цікавим є обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, який застосовується до осіб, котрі звинувачуються у вчиненні незначного злочину, злочину середньої тяжкості, тяжкого злочину або за необережністю. Домашній арешт може обиратися щодо осіб у віці більше 60 років, інвалідам 1 групи, вагітним жінкам та жінкам, які мають на утриманні дітей у віці до 8 років, які звинувачуються у вчиненні особливо тяжкого злочину.

Домашній арешт поєднується з певними обмеженнями, а саме: 1) заборона виходити з житла; 2) обмеження телефонних розмов, отримання та відправлення кореспонденції та використання інших засобів зв'язку; 3) заборона спілкуватися з певними особами та приймати будь-кого в себе вдома.

Особа, майно якої залишилося без нагляду в результаті затримання, попереднього арешту або домашнього арешту, має право нагляд за цим майном, включаючи догляд за домашніми тваринами та їх годування, який орган кримінального переслідування зобов'язаний забезпечити затриманому за його рахунок. Розпорядження органу кримінального переслідування або судової інстанції про забезпечення нагляду за майном особи та щодо догляду за ним є обов'язковим для керівників відповідних державних установ.

Домашній арешт як вид запобіжного заходу не є виключною компетенцією суду. Так, Кримінально-процесуальний кодекс Республіки *Казахстан* [10] передбачає, що домашній арешт може бути застосований як прокурором, так і судом. Варто зазначити, що й тримання під вартою теж призначається не лише за постановою суду, але й із санкції прокурора (ст.150 КПК Республіки Казахстан).

До запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі за кримінально-процесуальним законодавством Республіки *Киргизія* належать домашній арешт та взяття під варту (ст. 102 КПК) [11]. Домашній арешт полягає в обмеженнях, пов'язаних зі свободою пересування обвинуваченого, а також у забороні: 1) спілкуватися з певними особами; 2) отримувати та

відправляти кореспонденцію; 3) покидати житло у нічний час; 4) виїжджати за межі адміністративної території без дозволу слідчого, суду.

Термін затримання в Російській Федерації не може перевищувати 48 годин. Після закінчення цього терміну затриманого звільняють або йому обирають запобіжний захід. Коли слідчий порушує клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, постанову має бути погоджена з прокурором і з матеріалами справи надана судді не пізніше 8 годин до закінчення кінцевого терміну затримання [12].

Суддя, розглянувши клопотання, може відкласти прийняття рішення за клопотанням сторони обвинувачення на термін не більше ніж 72 години для надання додаткових доказів обґрунтованості затримання. У цих випадках суддя вказує дату і час, до яких він продовжує термін затримання.

Про затримання повідомляється прокуророві не пізніше ніж через 12 годин з моменту затримання. Підозрюваний має бути допитаний не пізніше 24 годин з моменту його фактичного затримання.

Відповідно до ст. 98 КПК Російської Федерації до запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі, належать такі: домашній арешт та взяття під варту [12].

Кримінально-процесуальне законодавство *Туркменістану* (ст. 147 КПК) регламентує лише один запобіжний захід, що обмежує волю особи на досудовому слідстві, – взяття під варту [13, с. 104].

Відповідно до ст. 226 КПК *Узбекистану* до затриманого у виняткових випадках може бути обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту. При цьому підозрюваному має бути пред'явлено обвинувачення протягом десяти днів із моменту затримання. В іншому випадку запобіжний захід скасовується і особа звільняється з-під варту [14]. Позитивним у кодексі є те, що час з моменту фактичного затримання підозрюваного включається до строку тримання під вартою та у строк призначеного судом покарання.

Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може застосовуватися до: 1) депутата Законодавчої палати та члену Сенату Олії Мажлісу Республіки Узбекистан або її Кенгашу; 2) Уповноваженого Олії Мажлісу Республіки Узбекистан щодо прав людини (омбудсмана); 3) депутата Жокарги Кенеса Республіки Каракалпакстан; 4) судді Конституційного та інших судів; 5) прокурора та слідчого прокуратури (ст. 239).

Висновки. Як убачається з наведеного, запобіжні заходи країн СНД досить однотипні – це тримання під вартою та арешт. Навіть порядок їх обрання якщо не однаковий, то дуже схожий між країнами. Для України аналіз кримінального процесуального законодавства країн ближнього зарубіжжя має неабияке значення, що проявляється у виділенні позитивних та негативних складових використання того чи іншого запобіжного заходу,

встановленні значення кожного з них для ефективного проведення досудового розслідування, а також необхідності їх використання взагалі.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 квіт. 2013 р. : (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : ПА-ЛИВОДА А. В., 2013. – 328 с. – (Кодекси України).

2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ : станом на 04.11.1950 (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 14 від 13.05.2014) / [Електронний ресурс] // Режим доступу до Конвенції : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ : станом на 26.11.1987 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до Конвенції : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068.

4. Загальна декларація прав людини : ООН; Декларація, Міжнародний документ : за станом на 10.12.1948 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до декларації : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : ООН; Пакт, Міжнародний документ : за станом на 16.12.1966 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до пакту : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

6. Паризька хартія для нової Європи : ОБСЄ; Хартія, Міжнародний документ : за станом на 21.11.1990 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до хартії : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_058.

7. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики : Кодекс за станом на 14.07.2000 № 907-IQ / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280.

8. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь : Кодекс за станом на 16.07.1999 № 295-3 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : <http://mvd.gov.by/?guid=133823>.

9. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Молдова : Кодекс за станом на 12.06.2003 № 122-XV / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729.

10. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан : Кодекс за станом на 04.07.2014 № 231-V / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=6810;88.

11. Уголовно-процесуальний кодекс Кыргызской Республики : Кодекс за станом на 30.06.1999 № 62 (зі змінами та доп. за станом на 10.03.2015) / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915.

12. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации : Кодекс за станом на 18.12.2001 № 174-ФЗ / [Електронний ресурс] // Режим доступу до кодексу : <http://upkod.ru/>.

13. Смирнов А. В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана. Постатейный / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; [под общ. ред. проф. Смирнова А. В.]. – 2011. – 656 с.

14. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : Затверджений Законом Республики Узбекистан від 22.09.1994 № 2013-ХІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1995. – № 2. – С. 5.

Дрозд В.Г. Виды мер пресечения, связанные с ограничением свободы по уголовному процессуальному законодательству стран ближнего зарубежья

В статье приведены виды мер пресечения, которые связаны с ограничением воли соответственно криминального процессуального законодательства государств ближнего зарубежья. Рассмотрены международные документы, которые регулируют международные стандарты обеспечения права на свободу и собственную неприкосновенность в сфере криминального судопроизводства.

Ключевые слова: *меры пресечения, СНД, международные документы, криминальное судопроизводство, арест, домашний арест, взятие под стражу.*

Drozd V.G. Types of preventive measures related to the restriction of liberty under the criminal procedure legislation of the countries of the near abroad

The article describes the types of preventive measures involving restriction of liberty under the criminal procedure legislation of the countries of the near abroad. In particular, countries such as Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russian Federation, Uzbekistan, Turkmenistan, and the like. Considered international instruments of General and regional, international standards governing the right to freedom and personal immunity in criminal proceedings.

Thus, among the international instruments of a regional nature holds a special place Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. An important statement on the basic principles of preliminary findings made in the General Declaration of human rights and the International Covenant on civil and political rights. The prohibition of arbitrary arrest and detention, and the guarantee of an effective judicial remedy as enshrined in the Charter of Paris for a new Europe.

Given the requirement that the restriction of freedom through the use of detention and detention in pre-trial proceedings may be considered such that, compared to conventional regulations and the requirements of national legislation.

According to the analysis of criminal-procedural legislation of the CIS countries, the following types of preventive measures involving restriction of liberty, detention and arrest. The latter are used in almost all the countries of the Commonwealth of independent States. Are the principles that must be met for this measure as detention, ensuring compliance to which is vested in the Committee of Ministers of member States of the Council of Europe.

Key words: *preventive measure, CIS, international documents, criminal proceedings, arrest, house arrest, detention.*